

TODELLISUUS KUTSUU, KUULEEKO PRAGMATISTI?

Tero Piironen: *Margaret Archerin dualistinen yhteiskuntateoria – kriittinen tarkastelu pragmatistisesta näkökulmasta*. Turun yliopisto, Koulutus sosiologian tutkimuskeskuksen raportti 79, 2013.

Helsingin yliopistossa on viime vuosina ollut havaittavissa lisääntyntä kiinnostusta pragmatismia kohtaan. Vastaavaa kiinnostusta on virinnyt myös Turun yliopistossa, jossa kasvatus sosiologi Osmo Kivinen on ahkeroinut oppilaidensa kanssa pragmatismiin liittyvien metodologis-filosofisten kysymysten parissa varsinaisen päivätyönsä ohessa. Jos hieman yksinkertaistaa asioita, niin voinee väittää, että helsinkiläisten pragmatismi on peircelandista, kun taas turkulaiset nojaavat Richard Rortyyn. Ainakin Turussa syksyllä 2013 väitelleen Tero Piironen väitöskirja¹ asemoituu selkeästi rortylaisten leiriin, jota voi kutsua antirealistiseksi, koska se pyrkii esittämään, että uskomuksiamme ja näiden uskomusten kohteita ei voida erottaa toisistaan. Piironen monografian varsinainen aihe on kuitenkin brittiläisen sosiologin ja yhteiskuntateoreetikon Margaret Archerin realistinen yhteiskuntaontologia ja siihen liittyvä ihmiskäsitys. Erityishuomion kohteena on se, miten Archer kuvaa toiminnan ja rakenteen välisen suhteen dualistiseksi. Piironen itse on vannoutunut antidualisti, joten Archerin näkemyksiin suhtaudutaan kirjassa erittäin kriittisesti. Kritiikin mittapuuna Piironen käyttää luentaansa pragmatismista, jota on höystetty sekä rortylaisin että ehkä hieman yllättäen myös käyttäytymistieteellisin maustein. Rorty ja käyttäytymistieteiden nykytuulahdukset eivät nimittäin ole niitä kaikista ilmeisimpiä petikumppaneita.

Piironen esittelee ansiokkaasti, miten Archerin yhteiskuntateorian keskeiset oletukset juontavat juurensa kriittisestä realismista. Kriittisen realismin pääidea on niin sanottu taso-ontologia, jossa todellisuus jakautuu tasoihin sen perusteella, missä määrin kullakin tasolla on itsenäistä kausaalista vaikuttavuutta. On helppo yhtyä Piironen väitteeseen, jonka mukaan Archer vie ajatuksen erillisistä ontologisista tasoista liian pitkälle. Archerin yhteiskuntateoriassa tämä taso-oletus näkyy etenkin toiminnan ja yhteiskuntarakenteiden välisen suhteen tarkastelussa. Tämän suhteen tarkastelu edellyttää Archerin mielestä niin sanottua analyttistä dualismia, jossa toiminta ja rakenteet erotetaan toisiinsa palautumattomiksi ontologisiksi tasoiksi. Rakenteet vaikuttavat tässä katsannossa yksilöiden toimintaan ennen kaikkea sitä kautta, että yksilöt reflektoivat ja asemoivat elämänprojektejaan suhteessa rakenteiden asettamiin rajoitteisiin ja mahdollisuuksiin.

Tällainen näkemys olettaa, että rakenteiden vaikutus toteutuu ainakin hyvin pitkälti yksilöreflektion kautta, vaikka eivät rakenteet pelkkään reflektioon palaudukaan, sillä tällainen ”palauttaminen” olisi kriittiselle realismille vierasta reduktionismia. Piironen mukaan yhteiskuntarakenteiden uusintamisen (kuten myös niiden muuttumisen) tulee näkyä ihmisten keskinäisessä toiminnassa – ennen kaikkea heidän tavanmukaisessa toiminnassaan. Tavanmukaisen (*habitual*) toiminnan roolin korostaminen yhteiskuntarakenteita konstituivana tekijänä on tuttua jo klassisilta pragmatisteilta. On kuitenkin eri asia, liittyykö johonkin yhteiskuntarakenteeseen esimerkiksi lakiin kirjattuja muodollisia sääntöjä tai

vaikka arkkitehtuurin kautta manifestoituvia tilallisia järjestelyjä, vai onko kyse puhtaasti tavanmukaisista toiminta-alttiuksista. Edellisten muuttaminen on yleensä huomattavasti hankalampaa kuin puhtaasti tavanmukaisten toimintamallien, vaikka tavatkin usein istuvat tiukassa. Piironen käsittelyssä nämä yhteiskuntarakenteiden eri aspektit palautuvat tavanmukaisiin toiminta-alttiuksiin, mitä voi pitää turhan suppeana näkökulmana asiaan.

Piironen ei itse asiasta mainitse, mutta muiden kriittisten realistien tapaan Archer liioittelee mekanismien roolia kausaaliselityksissä yhteisriippuvuuksien havaitsemisen kustannuksella. On toki selvää, että mekanismi(e)n osoittaminen tekee kausaaliselityksestä paljon rikkaamman ja vakuuttavamman kuin pelkän yhteisvaikutuksen paikantaminen, mutta kyllä kausaalisuhteen olemassaolosta voidaan esittää oletuksia, vaikka varsinaista mekanismeja ei tunnettaisikaan. Kaikessa empiirisessä tutkimuksessa joudutaan kuitenkin olemaan väistämättä realisteja ainakin jossain määrin, sillä teorian avulla yleensä postuloidaan mekanismi, joka ei sellaisenaan ole aineistossa suoraan havaittavissa. Piironen toteaa itse olevansa ennen kaikkea empiristi ja instrumentalisti, mutta samaan aikaan hän kuitenkin sanoo pitävänsä mekanismeilla selittämisen ideaa hyödyllisenä. Epäselväksi jää, missä määrin empirismi ja instrumentalismi todella voidaan yhdistää mekanismeilla selittämisen ideaan, mikäli jälkimmäinen idea edellyttää sitä, että mekanismit eivät palaudu dataan (niin kuin kriittiset realistit väittävät). Näin ollen on epäselvää, mistä mekanismeissa Piironen mielestä oikein on kyse.

Piironen esittelee myös Archerin niin sanotut refleksiivisyystyyppit, jotka kuvaavat ihmisten vaihtelevia asennoitumistapoja suhteessa yhteiskunnallisten rakenteiden asettamiin mahdollisuuksiin ja rajoitteisiin. Yksilön refleksiivisyystyyppi varioi pääasiassa sen mukaan, missä määrin yksilön omat, sisäiset pohdiskelut nojaavat muilta toimijoilta saatavaan palautteeseen. Piironen kritisoi tällaista

yksilöreflektion suurta roolia korostavaa näkemystä siitä, että se olettaa yksilöiden päässä sijaitsevan pienen *homunculuksen* – eräänlaisen tietoisuuden keskusvalvomon – ja sen, että yksilöt ovat itselleen läpinäkyviä. Tämä *homunculus*-oletus näkyy Archerin refleksiivisyystyyppien tutkimusotteessa siinä, että se keskittyy ohjelmallisesti selvittämään syvähaastattelujen avulla rakenteiden vaikutusta yksilöiden elämäntilanteisiin; vain yksilöllä itsellään kun on suora pääsy heidän omaan mieleensä Archerin mukaan. Piironen erittelee osuvasti tällaiseen käsitykseen liittyviä monenmoisia ongelmia muun muassa Daniel Dennettin nojaten. Reflektiokyvyn erottaminen ruumiillisesta toiminnasta omaksi erilliseksi tasokseen sotii myös klassisten pragmatistien toiminnan tavanmukaisuuden ajatusta vastaan. Pragmatistien käsissä toimintatavat nimittäin sisältävät myös reflektointikyvyn siemenet; reflektio nimittäin nojaa aina toimintatapoihin – ja voi paradoksaalisesti myös muuttua tavanomaiseksi. Ihmisillä tuskin on sellaista suoraa pääsyä omaan mieleensä kuin Archerin teoria näyttää oletavan, sillä myös omaa mieltä tulee tulkita erilaisten merkkien kautta.

Keskeinen ongelma Piironen väitöskirjassa on se, että hän ei asemoi tekstin alussa omaa näkökulmaansa. Hän ei oikeastaan edes ilmoita, mikä hänen *tutkimusongelmansa* on. Archerin käsitysten ja niistä esitettyjen kritiikkien käsittely on pääosin varsin pätevää ja oppineisuutta osoittavaa, mutta lukija joutuu odottamaan liian pitkään ennen kuin Piironen oma kanta ja tarkastelukulma kulloiseenkin kysymykseen selviävät. Alkuluvussa todetaan, että Archerin näkemyksiä eritellään *teoriahistoriallisen* analyysin keinoin. Archerin teorian taustaa ja sen kehityskaarta käsitelläänkin jonkin verran, mutta Piironen tulokulmaa on hyvin vaikea mieltää varsinaisesti teoriahistorialliseksi. Kirjassa käytetään mittapuuna Archerin käsityksille täysin vastakkaista näkemystä, niin sanottua antidualismia (toiminta ja rakenne saman asian eri puolina), ja sen avulla pyritään osoittamaan Archerin teorian ongelmakohtia

– ilman varsinaista käsiteltyjen ideoiden historiallista kontekstualisointia, josta teorianhistoriallisessa luennassa yleensä on kyse.

Käytännössä Piironen pitää Archerin näkemyksiä lähtökohtaisesti niin ongelmallisina, ettei niistä juuri ole opittavaa muutoin kuin negatiivisessa mielessä, varoittavana esimerkkinä, jonka korvaavaksi oppirakennelmaksi tarjotaan antidualismia ja pragmatismia. Piironen myöntää, että pragmatismien sisällöstä on olemassa erilaisia tulkintoja, mutta varsinainen reflektio siitä, millaiseen tulkintatraditioon hänen näkemyksensä pragmatismista liittyy, on työssä vähäisessä roolissa. Ennen kaikkea lukija jää kaipaamaan pohdintaa siitä, miksi tietty tulkintatraditio on valittu: minkälaisen maailman tämä näkökulma avaa ja minkä suhteen se mahdollisesti on sokea – tai ainakin vahvasti likinäköinen.

Piironen esittää pragmatistien, etenkin John Deweyn ja G. H. Meadin, olleen antidualistisia ajattelijoita, jotka pyrkivät osoittamaan yksilöiden ja rakenteiden vastakkainasettelun hedelmättömyyden. Tähän tehtävään molemmat herrat sopivatkin epäilemättä oikein hyvin. Deweyä käytetään käsikirjoituksessa pitkin matkaa mittapuuna Archerin näkemysten ongelmakohdille, mutta pikkuhiljaa myös Richard Rorty -vaikutteet alkavat paistaa läpi, mikä näkyy kielikeskeisessä semiotiikassa, tietynlaisessa näkemyksessä kielestä ja yleisessä antirealistisessa asenteessa. Tähän vaikutusyhteyteen liittyy Piironen esittämä semanttisen realismin kritiikki ja semanttisen holismin puolesta puhuminen. Jälkimmäinen kanta pyrkii joko kiistämään, että kieli ylipäätään olisi viittaussuhteessa kielen ulkopuoliseen todellisuuteen tai ainakin väheksymään viittaussuhteiden roolia kielen omaksumisessa. Piironen väittää kaikkien antidualistien kannattavan semanttista holismia. Pragmatismien klassikoista sen paremmin Peirce kuin Mead eivät kuitenkaan istu ongelmattomasti Piironen luvalla sanoen dualistiseen semiotiikkaan, jossa tulisi valita joko kieli merkkijärjestelmänä tai kieli viittaussuhteiden kokonaisuutena.

Piironen valitseman semioottisen näkökulman haittapuoli on, että se unohtaa saussu-relaisessa hengessä muut kuin kielelliset ja symboliset ”merkkiytymisen” prosessit. Piironen esityksestä saakin sen kuvan, että kieli on puhtaasti arbitraaristen ja symbolisten, kielen sisäisten viittaussuhteiden kokonaisuus. Tämä on erikoista – ei vain siksi, että se sotii suoraan Peirce’n pragmatismia vastaan, vaan myös siksi, että monin paikoin Piironen korostaa näkökulmansa olevan darwinistinen. On hyvin vaikea kuvitella mitään evolutiivista syytä, miksi tällainen mukamas omalakinen ja arbitraarinen ilmiö olisi koskaan ilmaantunut maailmaan – tai miten pieni lapsi kykenisi ikinä oppimaan kieltä, jos ei juuri toiminnan kontekstiin liittyvien viittaussuhteiden kautta.

Hieman toisenlaisen, nimenomaan darwinilaisen perspektiivin kieleen tarjoaa esimerkiksi G. H. Mead kuuluisassa koiratappeluesimerkissään, jossa koira murisee toiselle koiralle. Murina-reaktion laukaissut koira ei Meadin mukaan säikähdä murinaa sinällään, vaan murisemisen *merkitystä* – sitä, että se *viittaa* hyökkäyksen mahdollisuuteen. Tässä esimerkissä, toisin kuin kielessä, on toki kyse vain subjektiivisista merkityksistä, sillä ne eivät ole intersubjektiivisesti yhteisiä molemmille koirille. Kannattaa kuitenkin huomata, että myös kielessä on Meadin mukaan kyse ”vokaalisista eleistä”, ei toiminnasta irrallisesta järjestelmästä, josta viittaussuhteet kielen ulkopuoliseen maailmaan kokonaan puuttuisivat. Kieli kun on hänen mukaansa kehittynyt eleiden korvikkeeksi, ”helpottamaan ja koordinoimaan yhteistoimintaa”, kuten Erkki Kilpinen on Mead-luennassaan todennut.

Ja vaikka viittaussuhteen voisikin ”selittää vain kielellisesti” – kuten Piironen toteaa – tästä ei seuraa, että referenssin voisi *ymmärtää* vain tietyn kielen sisäisenä asiana. Näin on vain ja ainoastaan, jos sitoudutaan käsitykseen kielestä niin sanottuna universaalina väliaineena, jonka ulkopuolelle emme koskaan voi asettaa. Pragmatismien klassikoista etenkin Peirce edusti täysin vastakkaista kantaa, jota Jaakko

Hintikka on kutsunut käsitykseksi kielestä kalkkyylina. Tämän näkemyksen mukaan kielien ja maailman välistä suhdetta voidaan aivan hyvin tarkastella muun muassa siitä syystä, että on olemassa useita eri kieliä eikä metakielen rakentaminenkaan ole poissa laskuista. Kielitematiikan käsittely olisi kaiken kaikkiaan edellyttänyt Piiroiselta nykyistä syvällisempää otetta – tai vaihtoehtoisesti pidättäytymistä koko tematiikan käsittelystä.

Piiraisen pragmatismi päätty vieroksumaan kaikenlaisia ontologisia olettamuksia. Hänen retorisenä strategianaan on osoittaa, että Archer tekee liian voimakkaita ontologisia olettamuksia – siis ontologia voidaan yleisesti ottaen hylätä tarpeettomana tai jopa haitallisena. Piirainen kun olettaa, että ontologiset olettamukset ovat väistämättä sellaisia, joiden kohteiden esitetään olevan ihmisistä riippumattomia ja täysin muuttumattomia. Oli Archerin ontologisista olettamuksista mitä mieltä tahansa, ei ole mitään välttämätöntä syytä määritellä ontologiaa opiksi muuttumattomasta todellisuudesta. Kannattaa muistaa, että klassisten pragmatistien on väitetty nimenomaan kääntäneen klassisen filosofian lähtökohdan ylösalaisin – Darwinin vaikutuksesta johtuen – niin, että filosofiassa tulee heidän mukaansa lähteä liikkeelle *ontologiasta* eikä epistemologiasta käsin. Halusimme tai emme, teemme väistämättä ontologisia olettamuksia, mutta ne ovat nimenomaan olettamuksia, jotka alistamme falsifioinnille niin tiedeinstituution käytänteissä kuin arkipäiväisissä toimissamme (jälkimmäisissä tosin hyvin valikoivasti ja vaihtelevalla menestyksellä), eikä näitä olettamuksia käytännössä kuvitella ikuisiksi ja muuttumattomiksi. Uskonnot ovat luultavasti poikkeustapauksia siinä, että ne yleensä esittävät esittävänsä muuttumattomia ontologisia olettamuksia, vaikka käytännössä myös uskontojen ontologiset oletukset muuttuvat aikojen saatossa (usein kovin hitaasti ja hyvin vastahankaisesti).

Piirainen hyljeksi ontologiaa sillä perusteella, että Deweyn mukaan tietävää subjektia

ja tiedon kohdetta, objektia, ei voida erottaa mutkattomasti toisistaan. Tässä on toki perää siinä mielessä, että tietäminen tapahtuu aina jostain näkökulmasta käsin; vastataanhan esimerkiksi tieteellisissä tutkimuksissakin yleensä aina johonkin tutkimuskysymykseen jonkin sellaisen datan avulla, joka on valittu ja rakennettu niin, että se ylipäättään mahdollistaa vastauksen saamisen. Tietämistä lieneekin ylipäättään järkevä ajatella kysymyksiin vastaamisena sekä kysymysten ja vastausten toisiinsa limityvänä kokonaisuutena – eräänlaisena koko ajan täydentyvänä ja korjautuvana ristisana-tehtävänä, Susan Haackin viljelemää metaforaa käyttäkseni. Toisin kuin Piirainen väittää, tällainen näkemys ei kuitenkaan tarkoita sitä, että data *ei sais*i tutkimuksessa lainkaan omaa, taustateoriaan palautumatonta roolia. Mikäli data todella palautuisi kulloiseenkin taustateoriaan, niin tällöin voisimme kaikki ryhtyä notajuoliteoreetikoiksi tai käsiteanalytikoiksi!

Piiraisen kritiikki Archerin esisosiaalista käytäntökäsitystä kohtaan sen sijaan on pääosin osuvaa, sillä Archer väittää, että artefakteja opittaisiin käsittelemään ja käyttämään vain ja ainoastaan esisosiaalisten ruumiintuntemusten varassa ja että itsetietoisuudessa on kyse pelkästään tällaisista esisosiaalisista ruumiintuntemuksista. Piirainen sivuuttaa silti yksilöiden ylisosiaalistamisen ongelman – josta Archer aiheellisesti kantaa huolta – hieman liian yksioikoisesti. Nyky-yhteiskuntateoriaa seuratesaan on vaikea olla huolestumatta siitä, miten paljon alalla vilisee erilaisia, niin sanottuja tyhjä taulu -teorioita, joissa yhteiskunta kirjoittaa sanottavansa yksilön mieleen (tämänkään lehden sivuilla tällaiset näkemykset eivät valitettavasti ole vieraita). Piiraisen aikalaisdiagnoosin mukaan länsimaisilla ihmisillä on vahva kokemus yksilöllisyydestä vain ja ainoastaan siksi, että meidät on sosiaalistettu yksilöllisyyden ideaan. Epäilemättä yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden ilmenemismuotoja säännellään moraalien kautta eri tavoin eri aikoina ja eri kulttuureissa. Silti esimerkiksi Mead piti yksilöllisyyden kokemusta minuuden konstituutioon kuuluvana

piirteenä eikä se näin ollen välttämättä ole riippuvainen länsimaisista ideoista niin vahvasti kuin Piironen esittää. Lisäksi myös nykyinen kognitiotiede – johon Piironen muutoin viittaa hyväksyvästi – on osoittanut, että ihmiset ovat luonnostaan dualisteja sikäli, että mielen ja ruumiin koetaan olevan eri asioita. Tämä ei luonnollisestikaan tarkoita, että mieli ja ruumis oikeasti olisivat toisistaan irrallisia entiteettejä, vaan että tämä on ihmisille tyypillinen kokemus asiasta.

Lopuksi todettakoon, että Piironen kirjoittaa vaikeistakin asioista melko selkeästi ja niin, että lukijan kiinnostus pysyy hyvin yllä. Tekstiin on paikoin kuitenkin päässyt livahamaan turhan puhekielisiä ilmaisuja ja kieli-

oppivirheitä. Olen itse aiemmin ollut melko vakuuttunut Deweysta innoituksensa saaneen pragmatismien käyttökelpoisuudesta yleisenä filosofisena viitekehyksenä, joka mahdollistaa yhteiskunta- ja käyttäytymistieteiden vuoropuhelun. Piironen kirjan luettuani olen kuitenkin alkanut huolestua siitä, että Deweyn ajatuksissa on myös vakavia puutteita, sillä näköjään niistä voidaan johtaa sellaisia antirealistisia päätelmiä kuin Piironen tekee. Piironen kirja saikin minut pohtimaan ennen kaikkea pragmatismien ongelmia, ei sen ansiota – mikä on, pahoin pelkään, varmasti vastoin kirjoittajan intentioita.

— ANTTI GRONOW

VIITTEET

1. Toimin Risto Heiskalan kanssa sekä Piironen väitöskirjan esitarkastajana että hänen toisena vastaväittäjänään. Kiitänkin Ristoa yhteistyöstä.